

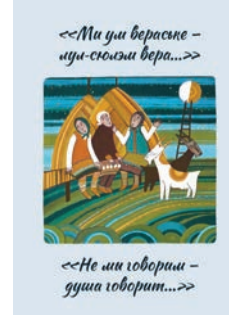
Udmurdi folkloor: uurimused ja uurijad

Tatjana Vladõkina juubeliks

“Mi um veras’ke – lul-sjulem vera...” “Ne mõ govorim – duša govorit” [“Mitte meie ei räägi – hing räägib...”]. Iževsk, 2023. 476 lk. (Udmurdi traditsiooniline kultuur. Esitaja – tekst – uurimus)

Kollektiivne monograafia “Mi um veras’ke – lul-sjulem vera...” (“Mitte meie ei räägi – hing räägib...”), mis ilmus 2023. aastal Venemaa TA Uurali osakonna Udmurdi Föderaalse Uurimiskeskuse Udmurdi Ajaloo, Keele ja Kirjanduse Instituudis, on pühendatud udmurdi juhtiva teadlase, folkloristi Tatjana Vladõkina

70. sünniaastapäevale. Raamatu pealkirjaks on pisut muudetud rida 1920. aastatel udmurdi pedagoogi, luuletaja, folkloristi Kuzebai Gerdi poolt salvestatud udmurdi rituaallaulust.

*Mi um veras’ke – kõl vera,
Kõrez’ no võlõn si vera...
Kõrez’ no võlõn si vera,
Sjulem no puškõn tõl džua.
[Meie ei räägi – keel räägib,
Ja kandlel räägib keel...
Ja kandlel räägib keel,
Ja südame sügavuses põleb tuli.]*

Pealkiri on väga sümboolne – selles avaneb Tatjana Vladõkina enda ja udmurdi rahva hing.

Raamatu ülesehitus ei ole päris tavapärane. See koosneb kolmest suurest osast. Esimeses osas “Eri aastate ekspeditsioonide arhiivimaterjale” on Tatjana Vladõkina seni avaldamata välitöömaterjalid, mida ta talletas kogu oma teadustegevuse vältel. Üleskirjutiste geograafia on väga lai, hõlmates lisaks Udmurdimaale ka naaberpiirkondi – Baškortostani Vabariik, Tatarstani Vabariik ja Kirovi oblast. Sama suur on ka žanriline koosseis: laulud, muistendid, palved, loitsud, mõistatused, uskumused, rituaalide kirjeldused. Selles on isegi üksikuid sõnu ja väljendeid, mida on informandid tahtmatult öelnud, kuid millest Tatjana Vladõkina, kellel oli peen emakeeletaju, ei saanud mööda minna. Huvitavad on näiteks väljendid *kurõt kõrdzh’an”jõsmõ* (meie kibedad laulud), *kurektone s’örõ koškiz in kõrdzh’ane no* (minu kurbuse järel on ka laul läinud), *kõrdzh’alod-a, kurektod-a? Kõrdzh’ano kurektõsa ulemles’* (kas sa laulad, kas sa

kurvastad? Hakkad laulma kurbust täis elust), mis paljastavad udmurdi mentaliteedi eripära.

See osa on harukordselt rikas kalendri- ja peretalituste üksikasjalike kirjelduste poolest, mida nüüd viiakse läbi kokkusurutud kujul. Väärtuslikud on viited juba kadunud riitustele *kua sjuan* (kuala pulm) ja *jag vös'* (palvetamine palus). Ainsa kaasaegse udmurdi folkloristina õnnestus Tatjana Vladökinal talletada selline relikt nagu "Taevasse kaste" viis *Invu gur* ja selle kohta käiv teave. Raamatu esimene osa sisaldab ka Vladökina poolt üleskirjutatud palvuste (*kuris'kon*) tekste, mida pole kõik folkloristid saanud jäädvustada selle žanri kõrge sakraalse staatuse ja palvuseid puudutavate keeldude tõttu. Põnev on lugeda intervjuusid, milles informandid loovad oma isiklikust elust jutustades pildi sõjaeelse ja -järgse Udmurdimaa külaühiskonnast. Märkimist väärib Vladökina oskus leida psühholoogiline kontakt traditsiooni kandjatega ja luua ühine vestlusliin.

On ilmselge, et ainult Vladökina kogutud arhiivimaterjalide avaldamine eraldi väljaandena oleks Udmurdimaal suursündmus nende infotiheduse ja folklooriallikate igavese aktuaalsuse pärast.

Raamatu teine osa "Tekstist uurimuseni" sisaldab Tatjana Vladökina õpilaste ja kolleegide kirjutatud artikleid. Nendes käsitletakse folklooritekstide ja rahvapärase terminoloogia toimimise iseärasusi ning rahvaesineja rolli traditsiooni säilitamisel. Jelena Veršinina käsitleb oma artiklis terminit *tširdon*, mis on udmurdi õigeusu keskkonnas omandanud uue tähenduse. Svetlana Tolkatšova keskendub vene-udmurdi suhetele ringmängu- ja tantsulaulude näitel. Pavel Kutergin analüüsib Udmurdimaa Šarkani rajooni udmurdi folkloorirühma laulurepertuaari eripärasid. Irina Ptšelovodova uurib traditsioonilise rahvapilli *uz'õgumõ* valmistamise ja mängimise iseärasusi. Tatjana Pannina teeb ühelt informandilt kogutud unenägede tekstide võrdleva analüüsi. Udmurdi tarkade praktika on Nikolai Anisimovi uurimuse teemaks. Galina Gluhhova ja Tatjana Korobova analüüsivad pulmakommete rituaalikoode.

Raamatu teises osas on ka kolm artiklit juubilarilt endalt. Tähelepanuväärne on see, et esimene artikkel mõistatustest oli kirjutatud juba 1970. aastatel tema kraadiõpingute ajal Tartus ja kaks teist artiklit 2023. aastal. Neid töid lahutab peaaegu pool sajandit, kuid on selge, et Tatjana Vladökina jaoks on folkloor endiselt hämmastav nähtus, mis vajab lahtiharutamist: olgu selleks püsiväljendid keeles, mida vaadeldakse kahe maailma kontaktide seisukohalt ("Visuaalse ja akustilise mütoloogia udmurtide kommunikatiivses käitumises"), või udmurdi rahva kaasaegse religioosse maailmapildi kirjeldused neologismide ja narratiividega "naiivse ajaloo" teemadel ("Rituaalsete praktikate ja keelestrateegiate ontoloogia ja pragmaatika tänapäeva udmurdi ühiskonnas", kirjutatud koos Denis Korniloviga).

Raamatu kolmanda osa pealkiri "Tatjana Grigorjevna Vladökina – teadlane, õpetaja, sõber" räägib iseenda eest: endised aspirandid, kolleegid ja sõbrad jagavad Vladökina seotud lugusid, meenutavad ühiseid projekte ja rahvaluuleekspeditsioone.

Sügava tunnustuse ja tänulikkuse sõnad kõlavad Iževskist, Moskvast, Peterburist, Murmanskist, Kaasanist, Jekaterinburgist, Nižni Novgorodist ja Eestist pärit autorite kirjutatud artiklites.

Kahjuks osutus juubeliraamat mälestusraamatuks. Eelmisel kevadel lahkus Tatjana Vladõkina meie hulgast. Lohutuseks on ehk see, et ta siiski nägi seda raamatut ning sai lugeda oma õpilaste ja kolleegide siirast tänu ja armastust väljendavaid sõnu.

Ma osalesin raamatu käsikirja arutelul ja seetõttu teadsin, et algne pealkiri muutus. Esimene versioon oli võetud samuti Kuzebai Gerdi salvestatud laulust “*Tuž uno kõl’iz verano kõl’josõ*” (“On jäänud palju välja ütlemata sõnu”):

*Tuž uno kõl’iz verano kõl’josõ,
Tuž uno kõl’iz todmano kalõk’josõ.
Todmano kalõk’josõ eššo ik –
Tuž uno kõl’iz les’tono už’josõ.*

[On jäänud palju välja ütlemata sõnu,
On jäänud palju tunda saamata inimesi.
Tunda saamata inimesed pole veel midagi –
On jäänud palju tegemata töid.]

Tahaksin uskuda, et sõnu, mida Tatjana Grigorjevna ei jõudnud öelda, ütlevad tema õpilased ja mõttekaaslased.

Irina Nurijeva

Süsteem ja inimlikkus

Eva Toulouze ja Liivo Niglas. *Collective rituals of the Eastern Udmurt: The example of the Tatyshly district in Bashkortostan.*

Коллективные ритуалы закамских удмуртов: на примере Татышлинского района Башкортостана. Tartu: EKM Teaduskirjastus / Tartu Ülikool, 2024. 280 lk.

Eva Toulouze ja Liivo Niglas on avaldanud raamatu, mis on küll parajalt paks, ent tekstimahult mitte nii väga. Lisaks ingliskeelsele 60-leheküljelisele põhitekstile leiab siit sama vene keeles. See on arusaadavalt vajalik, et ka udmurdid ise saaksid seda väga informatiivset analüüsi lugeda. Raamatust väga suure osa moodustavad aga hoopis 112 fotot idaudmurdi palvustest, pühapaikadest ja ohvripappidest. Ja raamat ise ei olegi nagu õige raamat, sellel puudub täiemääraline eneseküllasus. Autorid on

selgitanud vaatajale Baškiirimaa udmurtide rituaalset süsteemi, et seal Uurali mägede ees toimuvate taigade laiem kord oleks hoomatav. Vaatajatele on raamat adresseeritud aga seetõttu, et Toulouze'i ja Niglase selgituse järgi on suures osas tegu üldistatud kommentaariga etnograafilistele filmidele, mida nad nendes kogukondades on teinud. Või õigupoolest saame me muidugi aru, et filmis pigem Niglas, aga Toulouze'ita poleks ta oma kaameraga iialgi sinna udmurtide sekka sattunud. Kogemuslikkuse vahendamise ja selgitamise kõrval on uurimuse autorite eesmärgiks ka idaudmurdi kollektiivsete taigade intellektuaalse mõõtme analüüsimine.

Natuke tunnen ma puudust teooriast. Kuigi raamat on pigem instrueeriv, jääb minu jaoks väheseks abstraktsele näiteks "traditsiooni" mõistele osutamine vaistupõhiselt (lk 11). Selgitus on küll olemas, mis ütleb, et teooriat pole siinjuures vaja (samas). No olgu pealegi, minugipoolest, aga miks siis üldse korraks sellisesse arutlusse laskuda? Või kui märgitakse, et üks viimaste aastakümnete olulisemaid ohvripappe tunnistab ainult tema enda poolt järgitavat rituaalset praktikat, sest see on traditsiooniline, siis ei rahulda mind päriselt autorite teade, et teaduslikust vaatepunktist pole selline vaatepunkt aktsepteeritav (lk 40). Miks ei või me ohvripapi arusaama täielikult adekvaatseks tunnistada ja peame rahulduma tõdemusega, et sellise vaate korrektsus piirdubki ainult ohvripapi endaga (samas)? Mulle näib, et saan umbkaudu aru, mida autorid tahavad signaaliseerida, asetades selle prominentse animismipraktiku seisukoha rituaalse praktika tegeliku mitmekesisuse konteksti (samas). Ent ka sellisel moel ühe suure asjatundja vaate vastuvõtmatuks kuulutamine näib pisut järsk.

Aga võib-olla tuleneb seegi raamatu üldisest suuntlusest või kirjutamisstiilist. Kõik, mis kuidagi udmurdi taigadega assotsieerub, nendele praktikatele mõeldes pähe torkab, võib osutada asjakohaseks. Igatahes saab niimoodi ilmselt autorite mõttelõnga jälgida üle keskmise autentsel kujul. Pandi kirja ega tulnud tagasi, et kõbida teoreetiline arutlemine söödavamaks minusugustele, kes asjast endast niikuinii eriti midagi ei jaga.

Teoses leiduvad mõned kaardid ja skeemid-joonised (lk 17, 22, 23, 28), mis annavad ülevaate Kama-taguste udmurtide taigade geograafilisest ja kogukondlikust süsteemsusest. Eks neid seoseid ja paralleele oleks tõesti raske hoomata, kui kõike oleks püütud ainult sõnadega väljendada. Ammu enne poole peale jõudmist olnuks lugeja peas kõik lootusetult sassis. Samas ei mõju uurimus ise kõige süsteemsemana, pigem on lähenemine siiski inimlik. Erinevatest kirjeldustest või meenutustest saame teada, et udmurdid on valmis rituaalseid reegleid ja piire eirama ja kompromisse tegema kohe, kui see inimlikult või gruppidevahelise harmoonia säilitamiseks vajalikuks osutub.

Mõnikord on autorite üldistavad väited ehk pisut liiga lihtsalt sõnastatud. Näiteks arutlus mälu kui sellise üle (lk 32) ei ütle midagi väga erilist (ehkki midagi pole ka valesti, see on tõsi, et mälu võib olla petlik). Teisal jäävad mõned udmurtide maal kõigile mõistetavad nõukogude-järgse elu tõigad kultuurikogenematule lugejale kardetavasti krüptiliseks. Näiteks võinuks lähemalt seletada, miks on imelik, et põllumajanduslikku kooperatiivi nimetatakse kolhoosiks (lk 35)? Ja mida tahetakse öelda, kui teatatakse, et

Vilgurt on “midagi administratiivse keskuse taolist” (samas)? Ja kui Starokalmijarovo ja Petropavlovka pühapaikades ohvripappide ja nende abiliste jaoks eraldatud ala suhtes polnud kohalikel mingit tabutunnet, kuidas nad siis samal ajal seda olematut tabu eirasid (lk 36–37)? See tähendab, et ma ei saa päris hästi aru, kas see tabu siis üldse oli olemas mingisuguseski vormis. Kui tabu ei olnud, milleks sellest siis kirjutada? Ja kui tabu oli, aga keegi sellest ei hoolinud, siis ikkagi ju ei olnud tabu? Osutan nende märkustega sellele, et tekst oleks vajanud mõningast lihvimist ning osad esitatud andmed mingile taustale asetamist.

Kui vaadata suuremat pilti, siis teevad autori ära tänuväärse töö idaudmurtide rituaalsuse süsteemi selgitamisel. Raamat sisaldab ülevaateid piirkondlikest kollektiivsetest tseremooniate liikidest (lk 21–32), pühapaikadest (lk 32–38), ohvripappidest (lk 38–43), rituaalsetest riietumistavadest (lk 43–46), taigade kulgemise reeglitest (lk 46–54) ja palvetest (lk 54–57). Lisaks on selgitatud idaudmurdi rituaalide filmimisega seotut (lk 57–61). Selge struktuuriga ülevaade kõlab hästi kokku sellele järgneva pildigaleriiga, kus tseremooniad saavad vaate, paigad ja inimesed näo. Kokkuvõte (lk 61–62) on kahjuks päris napp ning minu jaoks jääb siin mingi võimalik iva või tera välja sõelumata. Samas on autorid suurema pingutuse teinud idaudmurdi palvetekstide edasiandmisega ja kommenteerimisega raamatu lisas (lk 189–278).

Hoolimata mõningatest pooletteheidetest olen väga õnnelik, et selline raamat on minu lauale maandunud. Tegemine on silmapaistava idaudmurdi maailmapildi ja rituaalsuse ülevaatliku kajastusega, kus leidub ka palju huvitavaid tähelepanekuid ja üksikasju, mille jäädvustamine on olnud väga tänuväärne. Loodetavasti rõõmustavad autorid veel paljude uute avastuste väljatoomisega idaudmurdi maailmast.

Art Leete

BOOK REVIEWS

Udmurt folklore: Research and researchers (for the jubilee of Tatiana Vladykina)

“Mi um veras’ke – lul-sjulem vera...” / “Ne mō govorim – duša govorit” [It is not us who talk – it is the soul...]. Izhevsk, 2023. 476 pp.

The book is introduced by Irina Nuriyeva.

System and Humanity

Eva Toulouze & Liivo Niglas. *Collective rituals of the Eastern Udmurt: The example of Tatyshly district in Bashkortostan / Kollektivnōje ritualō zakamskih udmurtov: na primere Tatōšlinskogo raiona Baškortostana.* Tartu: ELM Scholarly Press / University of Tartu, 2024. 280 pp.

The book is introduced by Art Leete.